

Бранко Петрановиќ

АВНОЈ И ДРУГИТЕ ПОЛИТИЧКИ ОРГАНИ НА ДВИЖЕЊЕТО И ОТПОРОТ ВО ЕВРОПА 1939—1945

(Компаративен осврт)

Политичките тела и органи што се создаваат во техот на Втората светска војна во борбата против фашизмот, битно се разликуваа од АВНОЈ, ако се из земе АВНО на Албанија кое е создадено под влијание на југословенското искуство и инспирација. Се разликуваа по историските околности во кои се создадени: формирање во странство наместо во земјата; претежно на влади во бегалство или компромисна варијанта од емиграција со силите на внатрешниот отпор; како политички органи со недоследни политички програми, со силна поддршка од надвор; во вид на меѓународни договори; знаеја тие да бидат и политички тела од коалиционен карактер во кои револуционерните сили би требало допрва да се изборат за раководната улога со интервенција од надвор.

Исто така, се разликуваа по тоа што за разлика од АВНОЈ овие други тела кои само условно можат да претставуваат како единица мерка за споредување со југословенската револуционерна скупштина немаа таква масовна политичка основа во односните земји, разгранета мрежа на органи на власта, пред сè нови, од кои АВНОЈ израсна како највисок народно-ослободителен одбор, ниту вооружена сила која би обезбедувала функционирање и постоење на одлуките на новоформираниите тела за долго време и суверено. Едноставно, затоа што во другите европски земји под окупација, освен во Албанија, не се работеше за радикална политичка промена на власта во текот на војната туку, за коректури на старите институции на граѓанскиот систем, нови раководства од редовите на предвојниот граѓански фронт, ако се из земе посебната фигура на Шарл Де Гол, но и таа ограничена со својот граѓански видокруг на свеста, со компромиси меѓу новите и старите сили, благодарение на порастот на влијанието на комунистите и меѓународ-

ната и воената поддршка на Советскиот Сојуз, односно на Црвената армија на комунистичките сили.

Залагајќи се за државниот континуитет на Југославија; континуитетот на Југославија како заедница на народите, за нејзина федеративна реорганизација и демократизација, КПЈ — која што овие фундаментални принципи ги вгради во својата стратешка окосница од 1935., 1941 година ја презеде борбата за обнова на Југославија на нови основи. Таа стана во одбрана на интегритетот на својата организација во југословенски рамки. Ја задржа југословенската ознака во името на партијата, иако поради тоа Методија Шаторов ја наречува „англофилска“. Против тоа име се противеа и дел од албанските комунисти, емигранти во Југославија, поаѓајќи од омразата спрема југословенското име меѓу албанскиот народ, како рефлекс на националната политика на старите режими спрема Албанците во меѓувоенниот период. Тито не го прифаќаше одвојувањето на македонската партиска организација од КПЈ и нејзиното присоединување кон БРП. Раководството на БРП практично ја беше прифатило анексионистичката политика на Борис III спрема Македонија и делови од Србија. Од војводинските комунисти во мај 1941. во Загреб Тито бараше да не одржуваат врски со КП на Унгарија, која, исто така, ја прифаќаше окупацијата на Бачка, Барања, Меѓумурје и Прекумурје од страна на Хортиевиот режим, ја отфрлуваше Народноослободителната борба на народите на Југославија како авантура, трошење на енергија пред да созреат условите за пролетерска револуција. Унгарските комунисти 1941. не го разбираа новиот историски контекст на Втората светска војна. Тито го напиша познатиот напис „Зошто сме уште членови на КПЈ“ пролетта 1941., одговарајќи на сфаќањата на некои комунисти во Хрватска кои мислеа дека дојде моментот за одвојување на организацијата, под влијание на радикалните политички и национални борби што се водеа пред војната, а сигурно и поради ставот на Германија дека државноста на Југославија е ликвидирани, со формирањето на НДХ и ставот на НДХ и ставот на СССР према југословенската влада во бегалство.

Битно е тоа што КПЈ се обраќаше кон сите народи во Југославија и ја задржа единствената организација и покрај поделбата на Југославија од страна на четирите окупатори. КПЈ го отфрли тоа распарчување на Југославија уште од првиот ден, сосема доследно и без колебање. Континуитетот на Југославија како држава, во меѓународните односи, и како заедница на народи, продолжи.

Југословенската влада во бегалство продолжи и по напуштањето на земјата, односно по одредбите за примирје да се однесува како единствен законски орган на Кралството Југославија. Владата во тој однос се потпираше на повеќе фор-

мални и фактички податоци: дека Октроисаниот (Септемврискиот) устав од 1931. сè уште е во сила; дека уставот му дозволувал на кралот и владата да бидат во странство; дека владата се изјаснила за продолжување на вонјата и по 17. април 1941.; дека Британците ја прифатиле како сојузничка влада; дека имала поддршка од САД; дека се потпирала на меѓународната доктрина и на меѓународноправните прописи кои го отфрлале распарчувањето на државната територија од страна на привремениот воен победник, наидувајќи во тоа и на поддршка од сојузничките сили и неутрални држави. Се служеше со својот дипломатско-конзуларен апарат и со информативните агенции.

Југословенската влада во бегалство работеше надвор од парламентарната контрола, бидејќи последната скупштина што беше избрана во декември 1938. беше распуштена, а нови избори не беа закажани. Тоа не го сметаме за некаков битен факт, имајќи го предвид искуството со скупштинскиот систем во периодот од 1931. до 1939., како и спомнатиот факт дека последната скупштина беше избрана под режимот и контролата на Милан Стојадиновиќ, кому „Пировата победа“ на изборите не му овозможи да го продолжи владеењето, поради кнезовиот комшлот и срушувањето на на владата која беше премногу ориентирана кон Рим и Берлин, но не е ни сосема за потценување. По угледот на „Државното веќе“ на Едвард Бенеш во Лондон, Владата настојуваше да формира некаков вид „Национален совет“, на Државното веќе, „државен одбор“, „советодавен одбор за народна акција“. Иако не можеше да станува збор за парламентарна установа, политичарите даваа отпор против воспоставувањето и на такво консултативно тело.

Најслабата страна на југословенската влада во бегалство беше нејзината несамостојност. Од првиот ден во егзил таа се наоѓаше под силно влијание на Британците. Воената положба на владата најубаво ја оквалификува Милан Грол, кој истакнуваше дека владата излегла од земјата, а не извлекла „ни баталјон“. Всушност нејзиниот мал контингент војска од околу 2000 луѓе не даваше некакви воени перспективи за емиграцијата, уште повеќе затоа што Норвежаните и Данците имаа со десетици илјади морнари кои пловеа подсојузничките знамиња, а Полјациите, Чесите и Французите имаа воени единици кои се бореа на страната на сојузниците, формирани од војници и офицери кои ја напуштиле земјата во моментот на воениот пораз 1939—1940, односно капитулацијата, зајакнувајќи го нивниот број со доаѓањето на трупите на генералот Владислав Андерс од СССР 1942. и со мобилизацијата во редовите на емиграцијата во западните држави.

Монархот, колку поради годините — само што беше наполнил 18 години и не беше ја сфатил сериозноста на историската ситуација и драма што ја преживуваа народите на

Југославија, толку и поради неговиот лабилен карактер и емоционална незрелост и потпаѓањето под влијание на дегенерираните дворски котерии. Монархијата инаку — третирана како пансрпска институција — немаше авторитет и доверба кај останатите народи на Југославија.

Југословенската влада во бегалство не беше хомогено тело, кое би функционираше складно и единствено во текот на војната, со оглед на нејзиниот национален состав и политичкото неединство. Со продолжувањето на емиграцијата таа неслога сè повеќе се продлабочува добивајќи размери кои им пречеа на државниците во земјата која на Владата ѝ даде засолниште. Таа беше најсложена емигрантска влада во Лондон. Српските министри ги обвинуваа Хрватите за воениот пораз, а усташките злосторства против српското население уште повеќе ги заострија судирите и ја отежнуваа заедничката работа. Брзиот воен пад, како и напуштањето на земјата, иако Черчил им сугерираше да ја продолжат борбата од ридовите против германските тенкови, коишто во планините тешко се движат, го намалуваа угледот на Владата, и покрај тоа што таа беше спектакуларно дочекана во Лондон во јуни 1941, како влада од 27 март.

Со создавањето на народноослободителните одбори од првите денови на Востанието, Народноослободителното движење, поточно КПЈ како негово јадро, одеше кон фактички и премолчан дисконтинуитет на органите на власт на Кралството Југославија. Всушност, тоа беше антилегитимистички испат против стариот центар на власт на чело со кралот и југословенската влада во бегалство. Прифаќајќи го континуитетот на југословенската држава како заедница на народи, КПЈ не можеше — како партија на социјалната револуција — да го прифати и комплексот на предвоените општествени односи со националната политика на стариот режим и неговиот систем на политичка обесправеност и социјално угнетување. Народноослободителните одбори беа основни установи на Револуцијата која се реализираше во форма на народноослободителната борба. Се создаваа против волјата на претставниците на Кралството Југославија во странство и четничкото движење на Дража Михајловиќ; спротивно од важечкиот уставен поредок заснован на Октроисаниот устав од септември 1931. Нивната позитивност беше во силата на Народноослободителното движење, во новите односи кои се востановуваа за време на Востанието, во авторитетот на одлуките и вооружената сила на Револуцијата која можеше да им осигура услови за извршување. Тие вршеа воено-политичка и функција на власт, бидејќи политичкото дејствување и државната власт во првата фаза на Револуцијата не можеа до крај да бидат издиференцирани.

За разлика од старите органи на власта со двојна природа: државните и самоуправните, народноослободителните одбори беа единствена власт на своето подрачје.

Со создавањето на овие органи со револуционерно-демократска самоуправа на тлото на Југославија дојде до паралелизам на три власти: на народноослободителното движење, на стариот центар на власта во бегалство, чии интереси српското крило на владата ги изразуваше преку Михајловиќ и власта на окупаторите и квислинзите.

Со никнувањето и развојот на народноослободителните одбори, иако како привремени органи, што најмалку значеше дека се работи за некаква случајна форма на власт, КПЈ — спротивно на пораките на Коминтерната за две етапи — гледаше на Народноослободителната борба како на нераздвоен националноослободителен и социјален процес. Без игнорирање на борбената солидарност на членките од антифашистичкиот сојуз, КПЈ во практиката ја отфрли сугестијата на Коминтерната за суспендирање на револуционерните промени на воена етапа.

Политбирото на ЦК КПЈ во август 1941., како оперативното тело, ја покрена иницијативата за создавање на една влада, „комитет“ кој би претставувал влада на новите сили на историската сцена на Југославија. Таа е прва иницијатива од тој вид, која ќе се повтори пролетта 1942. и ќе му биде соопштена на британскиот мајор Теренс Атертон, сведочејќи за постојаното настојување на раководните сили на народноослободителното движење — наспроти владата во бегалство — да создаде што попрепознатливо политичко тело на народноослободителното движење, со атрибути на влада, откривајќи го антилегитимистичкиот и револуционерниот карактер на народноослободителното движење. КПЈ со ова, исто така, настојуваше да ја прошири политичката основа на тоа проектирано тело на претставници на антифашистичките и родољубивите првенци на граѓанските странки од Србија, Хрватска, Словенија и другите наши покраини.

На овие две иницијативи Коминтерната се оглуши и до создавање на таква „влада“ не дојде ни летото 1941., ни пролетта 1942. Новата иницијатива на КПЈ, која, значи, се покажува како константна, — привремено прекината поради меѓународните околности — беше покрената есента 1942. по претворувањето на народноослободителните одбори во постојани органи на власта, со постоењето на голема слободна територија, подоцна наречена „Бихачка република“ со создавање на силна вооружена сила и планот на пролет идната година да се крене спрема источните делови на Југославија, по победата на Црвената армија под Сталинград и истоварувањето на за-

падните победници во Француска Северна Африка (операција „Торч“). Тито имаше намера да создаде влада во форма на „Веќе на народните повереници“ и скупштина во форма на „Веќе на народното ослободување на Југославија“. Очигледно е дека се работеше на создавање на воена влада и револуционерна скупштина наспроти владата во бегалство. Во повикот до истакнатите борци и родољуби се зборуваше за создавање на Веќе на народното ослободување и Веќе на народните повереници како највисока народна власт во Југославија. На реагирањето на Коминтерната да не се меша во преговорите на монархијата и владата во бегалство, Тито на проектите за создавање на спомнатите власти стави ознака „антифашистички“, давајќи им обележје на борбеност, политички и антифашистички карактер наместо обележје на органи на власта. Но АВНОЈ, кој беше формиран во Бихаќ, имаше секако обележје на револуционерна скупштина, а неговиот Извршен одбор беше фактички влада со сите ресори, освен за народна одбрана со која раководеше Врховниот штаб) и за надворешните работи, бидејќи сè уште функционираше Југословенската влада во бегалство, која ја признаваа сојузниците, вклучувајќи го и Советскиот Сојуз. Овој Извршен одбор, со врховниот штаб, почна во екот на големата офанзива во февруари — март 1943. да ги реализира и меѓународните функции, обрнувајќи им се со ноти на сојузничките сили и изнесувајќи ги целите на народноослободителното движење.

Военото и политичко раководство на Народноослободителната борба одлучи една година покасно да го свика АВНОЈ на второ заседание. Се мислеше дека дојде часот АВНОЈ да стане политички претставник на Народноослободителната борба во меѓународните контакти, да добие што побрзо политички репрезентативен карактер и да се покрене на што поавторитативно ниво. За забрзувањето на свикнувањето на АВНОЈ придонесе и ставот на раководителите на Народноослободителната борба, дотогашните револуционери придобивки да не се доведат во прашање со активноста на Југословенската влада во бегалство, особено по нејзиното преминување од Лондон во Каиро за да биде што поблиску до земјата. Меѓу раководните структури на движењето и борбената маса постоеше уште сомневање во однесувањето на Британците и САД врз основа на поранешните искуства, поддржувањето на Петар II и задржувањето на британските мисии кај Михајловиќ. Беше решено АВНОЈ да ја прокламира промената на власта во Југославија на своето второ заседание. Раководството на Револуцијата дејствуваше самостојно, но и со почитување на меѓународните фактори.

По својот состав, моментот на одржувањето и одлуките кои беа усвоени во скупштината, Второто заседание беше со полно значење на револуционерна Скупштина на нова Југославија. Делегатите беа претставници од Народноослободителната борба од цела Југославија, со исклучок на Македонија, Војводина и Косово и Метохија, чии делегати не можеа да стигнат до централните делови на Југославија. Србија ја претставуваша делегатите од српските единици на НОВ и ПОЈ.

Скупштината ги воспостави највисоките органи на власта: АВНОЈ и Националниот комитет на Народното ослободување (НКОЈ). АВНОЈ ја презеде функцијата на највисок орган на власта во југословенската федерација, додека НКОЈ претставуваше привремена влада, со ресорите за надворешни работи и народна одбрана. Скупштината и ја одзеде легитимноста на југословенската влада во бегалство и го суспендира кралот, кој до ослободувањето и слободно изразената волја на народот не можеше да се врати во Југославија. Беше прогласено федеративно уредување во Југославија, кое беше практично остварено во дотогашниот тек на Народноослободителната борба. Странските набљудувачи забележаа дека овие одлуки беа „едностран револуционерен акт со далекусежни историски последици“, толкувајќи ги како ултиматум до сојузниците да ја признаат новата „политичка власт“. Донесените одлуки ја прекинаа врската со стариот државен и општествен поредок на Кралството Југославија, чија негација започна летото 1941. со создавањето на народноослободителните одбори и вооружените сили на Револуцијата.

Дисконтинуитетот со стариот поредок, озаконет со Открониониот устав од 1931., меѓутоа, не значеше и прекин со континуитетот на Југославија како субјект во меѓународната заедница.

Одлуките го изразуваа единството на Југославија како држава, а од друга страна духот, независноста и суверенитетот.

Творците на овие одлуки водеа сметка за силата на револуционерното движење и неговата способност да ја доведе до победоносен крај Народноослободителната борба, но ги почитуваа и меѓународните обврски, особено односот на сојузниците спрема монархијата и Југословенската влада во бегалство, оставајќи му на народот по Војната да одлучи за формата на власта.

Претседателството на АВНОЈ беше одговорно да ја врши власта меѓу двете заседанија на пленумот и за донесување на одлуките кои требаше накнадно да се поднесат на ратификација на АВНОЈ. Националниот комитет на Народното ослободување претставуваше извршно-наредбодавен орган на АВНОЈ.

По организационата форма и суштинското значење, органите на власта создадени во Албанија, одговараа на народноослободителните одбори, како и на АВНОЈ и НКОЈ, создадени неколку месеци порано во Јајце, што покажува само по себе дека патот на југословенската и албанската револуција во Втората светска војна имаше ист извор и цели. Имајќи го предвид искуството на југословенските комунисти во развојот на народноослободителната борба и народната власт, албанските комунисти имаа патоказ во решенијата на својот сосед.

Од пресудно значење за развојот на народната власт во Албанија беше советодавното писмо на Јосип Броз Тито упатено на 22. септември 1942. од името на ЦК КПЈ до Централниот комитет на Комунистичката партија на Албанија. Писмото го носеше Блажо Јовановиќ определен од ЦК КПЈ да присуствува на Првата земска конференција на албанската партија. Во спомнатото писмо стоеше дека „едно од многу важните прашања во националноослободителната борба е прашањето за организацијата на народната власт. Треба да создавате народноослободителни одбори како органи на власта во сите места на неослободената и ослободената територија. Од материјалот кој ви го испраќаме вие ќе ја видите огромната важност и задачите на тие национално-ослободителни одбори во национално-ослободителната борба“.

КП на Албанија на 16. септември 1942. свика конференција во Пиза на која беше создаден Главниот народноослободителен одбор. Беше одлучено да се создаваат народноослободителни одбори на ослободените и на неослободените територии во Албанија како нови органи на власта. Главниот народноослободителен одбор избран на оваа народноослободителна конференција имаше за задача да ги раководи и координира народноослободителните одбори. Нов поттик за развој и зацврстување на народноослободителните одбори даде Првата земска конференција на КП на Албанија во март 1943.

На втората националноослободителна конференција одржана во Лабинот на 4. септември 1943. народноослободителните одбори беа статутарно и нормативно регулирани со донесување на Статут и Правилник за народноослободителните одбори. Беа создадени услови да се пристапи кон озаконување на придобивките кои албанскиот народ ги извојува во дотогашниот тек на народноослободителната борба. На Првиот антифашистички народноослободителен конгрес, одржан во Пермет на 24. мај 1944. беше избрано антифашистичко веќе на народното ослободување на Албанија, како врховно законодавно и извршно тело на Албанија. АВНО на Албанија беше овластено во Пермет да формира Национален комитет на народното ослободување на Албанија. Со овие одлуки беа удрени

темелите на новата албанска државност. Конгресот по забрани враќањето на кралот Ахмет Зогу во Албанија, одлучи да се уништат сите договори кои беше ги заклучила владата на Албанија со другите земји пред април 1939. и даде на знаење дека нема да се признае владата која евентуално би се формирала надвор од Албанија. Народноослободителните одбори и АВНО на Албанија беа прогласени за највисоки и единствени органи на власта во Албанија. Во услови на војна и неослободена земја револуционерните сили се потпираа врз вооружената сила и поддршка на голем дел од албанскиот народ, фактички беше извршена револуционерна смена на власта.

Второто заседание на АВНОЈ на Албанија беше одржано спроти самото ослободување на Албанија во Берат од 20—23. октомври 1944. Иницијативата за ова заседание потекна од Ј. Б. Тито, кој преку полковникот Велимир Стојниќ, им порача на албанските комунисти дека настапи моментот да се прогласи создавањето на привремената албанска влада. Иницијативата беше усвоена и конкретизирана со создавањето на Привремена демократска влада на Албанија. Според Законот за народната власт донесена беше и Декларација за правата на граѓаните со која беа гарантирани класичните политички права на граѓаните: слобода на говорот, на печатот, на собири и друштва, еднаквост на мажите и жените, на изборн и правда. Освен правата беа истакнати должностите на граѓаните според Законот. Беа созрале, исто така, условите да се одделат функцијата на власта и политичката функција. Народноослободителните одбори имаа исклучиво функција на власт, додека политичката работа преоѓаше на Народноослободителниот фронт. Во Берат беше донесена и одлуката за спроведување на избори за народноослободителните одбори.

Привремената влада на Демократска Федеративна Југославија на 28. април 1945. ја призна Привремената влада на Албанија.

Искуството на Франција е сосема поинакво, бидејќи не ги поминува границите на едно враќање меѓу големите сили, без битни промени во структурата на граѓанското друштво, ако се из земе Де Головата концепција за „личната власт“, намалувањето на влијанието на политичките факти, надминувањето на лошата практика со механизмот на установата на Третата Република. И покрај разновидноста искуството на Франција не е надвор од нашето компаративно интересирање.

Развојот на „Слободна Франција“ на генерал Де Гол покажа дека беше потребна голема борба, генералот „со малку ѕвездички“, подсекретар за народна одбрана во владата 1940., од малку познат виш офицер да стане симбол на отпорот во Франција. Самиот вели тоа беше борба за почеток на меѓуна-

родното признавање, борба за поставување „на првиот камен-темелник на териториите на француското царство им предлагаше да се обединат заради одбрана на царството. Откако виде дека останаа глуви на неговиот апел, одлучи да формира Национален комитет. Комитетот е основан со наредба од 24. септември 1941. под името „Национален комитет“, како управен орган на генералот Шарл Де Гол. Секој комесар, член на Комитетот, стоеше на чело на определен ресор. По компетенциите и структурата Националниот комитет беше влада на Франција, но генералот не го нарече така, мислејќи дека е прерано за тоа. Дури Французите надвор од метрополата овој негов потег не го дочекаа со задоволство. Тие му опростија на Шарл Де Гол што се бореше со француските контингенти на страната на сојузниците, но не можеа да прифатат водачот „на Слободните Французи“ да ја земе на себе одговорноста за државата. Отфрлајќи ја Деголовата власт, иднината на Франција ја пропуштаа на: Рузвелт, Черчил и Сталин, на „туѓинците“, како што ги нарекува во своите мемоари.

На трети јуни 1943., Де Гол со генералот Жиро го воспостави „Францускиот комитет за национално ослободување“, на чие чело стоаа двајцата генерали. Беше прокламирано дека Комитетот ја претставува централната француска власт и управува со Франција во воените напрегања. Тој ја презеде власта над сите територии и над сите воени сили кои до сега потпаѓаа под „Францускиот национален комитет“ или беа во надлежност на Врховниот цивилен и воен командант. Генералот тоа го нарече „апсурдно двовластие“. Жиро остана на власт, само додека имаше надворешна поддршка, од која — како што вели Де Гол — доби „вртоглавица“. Советска Русија, САД и Велика Британија го признаа Комитетот на 26. август 1943. Но Вашингтон го призна Комитетот како управна власт во прекуморските територии, Велика Британија како надлежен орган да го спроведува раководењето на француските воени напрегања во војната, а за Советска Русија тој беше единствен раководен орган и единствен меродавен претставник на сите „француски патриоти во борбата против хитлеризмот“.

Во ноември 1943. беше свикана Соодветната скупштина на отпорот. Делегатите од Франција имаа мандати од организацијата на Отпорот, а околу 20 припаѓаа на политичките странки; 20 од нив ги претставуваа движењата на отпорот од Царството; „околу 12“ беа комунисти претежно пратеници од департаментот на Сена, испозатворени 1939., и држени во затвор во Алжир; 10 делегати ги претставуваа департаментските веќа од Алжир. Делегатите беа приврзени на Де Гол бидејќи станаа против „конформизмот“ во најпресудниот момент во француската историја. Советодавната скупштина требаше да го за-

силува Комитетот во воениот напор и да ја зајакне неговата военополитичка положба, да воспостави авторитет на Републиката и да приготви реформи по војната.

Меѓу датумот на конституирањето и искрцувањето во Нормандија на 6 јуни 1944., Советодавната скупштина се состана повеќе од 50 пати и работеше во комисији.

Во францускиот случај Де Гол, напаѓан од самите Французи како узурпатор, фашист, па дури и како комунист, се зафакаше со возобновување на институции кои пак би ја вовеле Франција во редот на големите сили, наидувајќи на многубројни препреки во сојузничкиот свет и меѓу самите Французи, пред сè од претставниците на Франција во Северна Африка. Во темелите на системот не пипаше, но не сакаше ни возобновување на Третата Република. Кон комунистите се однесуваше со резерва, ги сметаше нив „војска на револуцијата“, но го ценеше нивниот напор во движењето на отпорот. Политичките странки за него беа внатрешен ѓавол. Рузвелт ги форсираше Дарлан и Жиро, полн со нетрпеливост спрема „новата Јованка Орлеанка“ во лицето на генералот. За доменот на влијанието на Де Гол, дури со зацврстен ореол на победник, доволно кажува фактот дека требало неколку дена да го убедува Ајзенхауер да му дозволи на генералот Леклер неговата дивизија прва да влезе во Париз.

Вториот тип на политички органи се роди во крилото на италијанското движење на отпорот по капитулацијата на Италија, на 8. септември 1943. Националниот комитет на опозицијата се претвори во Централен комитет на националното ослободување (Comitato di Liberazione Nazionale Centrale — CLN), под претседателство на Ивао Бономија, политичар на умерената ројалистичка ориентација. Се случи тоа што беше толку карактеристично за времето кога случките вриеа и народот се најде на пресвртница: движењето на отпорот на север во Италија да ги надрасне концепциите на Комитетот во Рим, кој беше изложен на влијанието на сојузниците и на Баделиевата влада. Комунистите, социјалистите и припадниците на „Партијата на акција“ Феручо Парија (Мауриција) беа ориентирани антимонархистички за разлика од конзервативните сили околу Комитетот на југот. Кризата беше завршена со компромисот кој се состоеше во формирањето на владата од партијата на Централниот комитет на националното ослободување, а кралот Виктор III Емануел да ја пренесе власта на својот син Умберт Савојски кој би ја вршел кралската власт во својство на намесник. Но кралот одлагаше да го примени овој одговор.

Прогресивните сили во Централниот национален комитет се наоѓаа под повеќестран притисок; конзервативниот југ, офи-

церските струи кои партизанското движење го сведуваа исклучиво на антифашистичката борба, плашејќи се од било какви политичко-социјални пореметувања, дворската опозиција и сојузниците кои настојуваа движењето да го стават под своја контрола. Во рамките на самиот Национален комитет прогресивните струи наидуваа на отпор од либералите и демокријаните, склони на конзервативни решенија. На север, Централниот национален комитет — со покраинските органи — покажуваше многу поголем степен на кохезија, но не може да се запостави внатрешната борба и во тамошните структури околу обезбедувањето на индивидуалните партиски интереси. За цврстата основа на прогресивните струи во ЦЛН придонесе и вклучувањето во составот на ЦЛН претставници на масовни антифашистички организации, под влијание на комунистите: „Фронт на младината“, „Женскиот фронт на одбраната“, „Фронт на интелектуалците“. ЦЛН на север разви огромна пропагандна активност. Печатот на ЦЛН стасуваше и до најзафрлените села. Илегалните организации на ЦЛН подготвувашаа востание. Силите на западните сојузници влегоа во градовите на северна Италија кои беа веќе ослободени и во кои власта се паѓаше во рацете на националните комитети.

Ако се имаат предвид меѓународните рамки на збиднувањата и односите на силите во врвот на коалицијата, во развојот на настаните во Италија кон крајот на 1944. и во првата половина на 1945., тогаш не се неразбирливи сојузничките иницијативи со воено-политички карактер кои фактички ги ослабнаа или ги стеснија дострелите на движењето на отпорот. Пред сè станува збор за наредбата на фелдмаршалот Александер од 10. ноември 1944. во суштина со капитулантски карактер, според кој движењето на отпорот требаше да ги распушти своите единици преку зимата. Според Луизи Лонг штетата беше намалена благодарение на еластичното сфаќање на оваа сојузничка директива од страна на комунистите, но силите на движењето на отпорот сепак знатно се осипаа и се најдоа на ударот од Германците и фашистичката милиција. Со обединувањето под команда на генералот Кадрон движењето на отпорот практично беше сведено, независно од динамиката на комунистите, во улога на дополнителна воена сила во ослободувањето на северна Италија, без социјални акции.

Грчките комунисти мислеа дека Грција ќе се ослободи „под англиското знаме“. Тргувајќи од тоа дека половина од грчкото население живее во градовите, тие мислеа дека ќе ја освои власта оној што ќе успее да ја има власта во градовите. Воените единици беа организирани по градовите, составени од работници (чети, баталјони и бригади), Се откажуваа од создавање на нова власт мислејќи дека власта ќе се конституира

по ослободувањето. Како најбитно сметаа да се оневозможи враќањето на кралот во Грција. Беа уверени дека грчката коалициона влада ќе спроведе слободни избори.

По распуштањето на Коминтерната грчката комунистичка партија им предложи на политичките партии, кои учествуваа во борбите против окупаторот, да образуваат „конфедеративна партија“, со тоа што секоја би ја задржала својата индивидуалност, но сите активности би истапувале во името на Конфедеративната партија.

Паралелизмот или хетерогениот карактер на движењето на отпорот влијаеа на политичката структура на организмот на движењето во зависност од тоа дали се работеше за комунистички или за граѓански партии, подразбирајќи ги под овие последните социјалистичките и земјоделските. Политичките партии од двата смера беа под директно влијание на своите емигрантски центри, со исклучок на КПЈ, и КП на Албанија, на чиј развој влијаеше КП на Југославија.

Програмата на револуцијата во Чехословачка беше создадена, за разлика од Југославија (исклучиво во земјата) и Полска (како заедничко дело на движењето на отпорот во земјата и во емиграцијата), во странство, ако се из земе учеството само на еден претставник од земјата — претставникот на Словачкото национално веќе.

Стратешката иницијатива на Црвената армија по победата на германската Шеста армија, капитулацијата на Италија и подготовките за реализирање на операцијата „Оверлорд“ страшно ги забрзуваа настаните и на внатрешен план и во емиграцијата, без разлика дали се работеше за комунистичкиот дел од емиграцијата во Москва или на оној со граѓанска ориентација во Лондон.

Авторитетот на владата во бегалство и нејзиното влијание зависеа сè повеќе од КП на Чехословачка. Комунистите не се смлагаа со Бенеш за чешко-словачкото единство. Бенешовата емиграција остануваше, на теоријата и практиката „на чехословакизмот“, наидувајќи на подруги сфаќања на комунистите. Комунистите иако настапуваа со доста обзир, го прифаќаа меѓународниот континуитет на Чехословачка, но не ја прифаќаа поранешната позиција на Словачка во ослободената земја. Тие мислеа дека народното единство остварено во текот на војната ќе се пренесе на организацијата на власта и на политичкиот живот, за разлика од Бенеш, кој сметаше на класичната коалициона политичка структура, донекаде изменета со новиот однос на силите. Комунистите ја отфрлаа „Бенешовата формула“ за поделбата на народот на левица, центар и десница, како и „начелото за владеачката и опозиционата гарнитур-

ра“. Развојот се движеше во правец на компромис, но благодарение на разбирањето не дојде до расцеп на антифашистичките сили и до внатрешни судири.

На конференцијата на социјалдемократите во октомври 1944. беше усвоен предлогот на комунистите за создавање на заеднички блок на трите партии: на Социјалдемократската, Народно социјалистичката и Комунистичката партија на Чехословачка. Старите аграрци во мај 1944., исто така, се изјаснија за политиката на народниот фронт. Со создавањето на социјалистичкиот блок комунистите сакаа да создадат ново политичко јадро на народното единство. Меѓутоа, емиграцијата се изјасни против создавањето на званично претставништво на народниот фронт во странство, наспроти владата и Државниот совет. Бенеш ја одлагаше расправата за декретот за народните одбори за кои инсистираа комунистите. Оддолжувањето се јави и заради разгледувањето на предлог законот за казнување на воените злочинци и домашните издајници. Несогласувања и судири меѓу Бенеш и комунистите се појавија и во врска со прашањата за возобновување на Аграрната партија против која истапуваа комунистите, потоа во обидите со закон да се зајакне позицијата на армијата и евентуално да се оствари воена надмоќ по ослободувањето; разијдувања постоеја и околу персоналните решенија и возобновувањето на институциите на околските началници.

Граѓанскиот дел на движењето на отпорот немаше единствен став за статусот на Словачка во идната држава. Едни беа за федеративно уредување, а други за да се одложи прашањето по ослободувањето.

До пресврт во развојот на народниот фронт во Словачка дојде 1943., кога на иницијатива на петтиот илегален ЦК на КП на Словачка (К. Шмидке, Г. Хусак и Ладислав Новомески) е создаден централен орган на движењето на отпорот во Словачка под името Словачко национално веќе. Во Братислава беше потпишана во декември 1943., заедничка платформа на комунистичкиот и граѓанскиот смер на движењето на отпорот позната како „Божикна спогодба“. Обата смера, социјалистичкиот и граѓанскиот беа застапени и во Словачкото национално веќе на паритетен принцип. Овој орган, сепак, остана до некаде нерепрезентативен, поради што беше игнориран од Бенеш сè до почетокот на востанието. Во Словачкото национално веќе не постоеше единство за две клучни прашања: да ли да се крева востание и како да се средат односите меѓу Чесите и Словаците „Божикниот договор“ беше формулиран на декларативен и воопштен начин. Сепак Словачкото национално веќе од почетокот на 1944. се ориентира на подготовка за општонародно востание. Тоа, со поддршка на комунистичката фракција во

него, издејствува армијата на словачката држава да се вклучи во вооруженото востание.

За разлика од граѓанскиот смер на движењето на отпорот, кој се опираше на личностите од политичарите, комунистичкиот дел на движењето на отпорот успеа да изгради организациона мрежа и да обезбеди кадри. Се наслонуваше на силата на партизанските одреди. Политички важен чин претставува Конгресот на обединувањето во Банска Бистрица, на 17. септември 1944., на кој е создадена единствена социјалистичка партија под името Комунистичка партија на Словачка. Еден месец подоцна беше формирана и единствена синдикална организација.

Претчувствувајќи го брзиот расплет на ситуацијата на фронтот Полската работничка партија ја забрзуваше работата за создавање на Земски национален совет (Krajowa Rada Narodowa). Поддршка на комунистите им дадоа левите социјалисти и радикалните земјоделци. Земскиот национален совет беше создаден ноќта меѓу 31. декември 1943. и 1. јануари 1944. во Варшава. Во составот на новоформираното тело влегоа комунистите, крилото на единствен фронт на Работничката партија на полските социјалисти и радикалното крило на земјоделското движење. На чело на президиумот дојде Болеслав Бјерут, дрвенец на Полската работничка партија. Беа донесени програма, Статут и уредба за создавање на Народната армија. Со тоа во почетокот на 1944. народнодемократскиот фронт на полскиот народ доби раководно тело. Борбата против окупаторот беше одбележана како главна задача до ослободувањето на Полска. Беше предвидено обединување на сите општествени и политички сили под раководство на Земскиот национален совет, собирање на сите вооружени сили во Народната армија јакнење на борбата против окупаторот. Беше донесен декрет за создавање на Народна армија (Армија Лудова) како вооружена организација на народот. За главен командант на Народната армија беше поставен генерал Михал Жимјерски („Рола“). Во составот на Народната армија влезе Народната гарда, одредите на Сојузот на младите борци, дел од одредот на Народната милиција, Работничката партија на полските социјалисти и дел од селските баталјони на Земјоделската партија.

Земскиот национален совет се спротивстави на преземањето на власта од страна на емигрантскиот и домашниот „градски сталеж“. Тој се залагаше за благовремено формирање на привремена влада која би можела, потпирајќи се на народнодемократскиот фронт, да го спречи обидот за узурпација на емиграцијата од Лондон и нејзините сојузници во земјата.

По својот карактер Земскиот национален совет имаше двојна функција: претставуваше привремено политичко прет-

ставништво на народот, но истовремено беше и привремен орган на власта кој требаше да работи до избирањето на соодветниот орган од страна на Уставотворната скупштина. Во вршењето на втората функција Земскиот национален совет донесуваше декрети и други нормативни акти.

Десницата на Социјалистичката партија незадоволна од формирањето на Земскиот национален совет, во февруари 1944. формираше „Централизација на демократските и синдикалните странки“ и нејзин Извршен орган — Централен народен комитет, обидувајќи се да создаде трет компромисен блок во Полска.

Емигрантската влада почна напади на СССР синхронизирали со преминувањето на трупите на Црвената армија преку предвоената полско-советска граница на 4. јануари 1944. Таа настојуваше полско-советскиот конфликт што повеќе да се заостри и да се префрли во полето на внимание на англо-саксонските земји, иако Черчил ги советуваше полските политичари да одат на компромис. Емиграцијата и нејзините сили во земјата изработија план „Бура“ со цел Армијата Крајова да ја започне борбата со германските заштитници и да постави органи на власта кои би ги дочекале советските трупи. Подготовките за преземање на власта беа вршени и на планот на цивилната власт. Делегатот на владата ги доби правата на заменик претседател на владата, а беше формиран и Земски министерски совет. Во јануари 1944. беше создаден Совет на националното единство, кој наспроти Земскиот национален совет и неговата радикална програма, требаше да го манифестира единството меѓу владата и народот. Основата на овој Совет, како и поранешното Земско претставништво, го сочинуваа четири групации: Националната партија, Партијата на трудот, Земјоделската партија и социјалистичката партија, „Слобода, единство, независност“.

Судирите меѓу претставниците на граѓанскиот staleж, под влијание на емиграцијата, и комунистичкиот народнофронтоски блок добиваа се повеќе драматични акценти на граѓанската војна. Напредувањето на Црвената армија им одеше на рака на левите сили. Офанзивата на советската армија и формирањето на Полскиот комитет за националното ослободување во Москва, кој ја преземаше власта во ослободените делови на Полска, предизвикаа врцење во редовите на граѓанските сили на Полска. Отпорот на припадниците на Националната армија и владиниот полномошник за воспоставување на советска државност во источните делови на Полска до 1939. доведе до првите судири меѓу претставниците на полските граѓански сили и советските власти. Единиците на националната армија беа интернирани, а полномошникот на владата затворен.

Граѓанските сили во земјата во склад со стариот план „Вура“ имаа намера да ја помогнат акцијата на Ст. Миколајчиќ на дипломатски план, а на друга страна ја демонстрираа својата самостојност спрема советските трупи. Во врска со тоа беше подготвена вооружена акција во Варшава. Генерал Бор Комаровски го извести Лондон на 28. јули 1944. дека сè е подготвено за кревање на востанието и преземањето на власта во Варшава. Оваа неподготвена акција однесе 200.000 жртви, доведе до уништување на градот и до десеткување на населението.

Продирањето на Црвената армија во Романија доведе до активирање на сите антифашистички сили, пред сè на романските комунисти, кои подготвуваша пресврт во престолнината, со останатите антифашистички сили. Група офицери и подофицери ги затворија на 23. август 1944. во кралскиот двор членовите на владата на Јон Антоанеску. Во новата влада, формирана под претседателство на генерал Станеску, влегоа и по еден претставник од четирите партии учеснички во Националниот демократски блок. Блокот беше создаден во јуни 1944. од претставници на Единствениот работнички фронт (формиран во април 1944.), кој го сочинуваа комунисти и социјалдемократи, а во јуни 1944. му пријдоа и раководителите на Националната селска партија и Националната либерална партија. Романските воени единици на 23. август ги беа зазеле главните установи во Букурешт и започнаа да ги разоружуваат Германците. Истата ноќ кралот со својата прокламација објави дека Романија влезе во војна против Германија и Унгарија. Најголем дел од Романија беше ослободен до 31. август 1944., а романските единици со Црвената армија учествуваа во завршните битки за ослободување на Унгарија и Чехословачка.

Промената на власта во Бугарија беше овозможена по Јашко-Кишињевската операција на Црвената армија, со востанието во Букурешт, објавувањето на војна од Романија на Германија и доаѓањето на советската армија на северните граници на Бугарија на 1. септември, и објавувањето на војна од страна на СССР на Бугарија на 5. септември 1944., со активирањето на сите антифашистички сили на Бугарија во тие пресвртни денови.

По навлегувањето на единиците на Црвената армија на територијата на северо-источна Бугарија на 8. септември 1944., во бугарската престолнина власта ја презема Отечествениот фронт. Беше формирана влада на Отечествениот фронт на чело со Кимон Георгиев, во која влегоа претставници на: Бугарската работничка партија, левата струја на бугарскиот земјоделски народен совет (БЗНС — Пладне), левата фракција на Соци-

јалдемократската партија и политичкиот круг „Карика“, всушност претставниците на оние политички партии кои во август 1943. го формираа Националниот комитет на Отечествениот фронт.

Црвената армија исто така учествуваше во борбите за конечно ослободување на Југославија, но нејзиното учество е поинакво во Југославија: во онаква мерка, во каква — за разлика во другите антифашистички земји — беше извршена Револуција и се водеше непрекината и бескомпромисна антифашистичка борба од почетокот на Војната. Единиците на Црвената армија беа стасале до Дунав во септември 1944. и кај Кладово се сретнаа со српските корпуси на НОВЈ. До средбата со сојузничките сили дојде во завршната фаза од Војната, а Црвената армија учествуваше во борбите во мал дел од Југославија, всушност во источниот дел од Србија, во битките за Белград, главниот град на Југославија и Војводина. За време на борбите за Белград, НОВЈ имаше околу 450.000 борци. Благодарение на силната НОВЈ, својот сојузник на југословенското боиште, единиците на 2. и 3. Украински фронт на тлото на Југославија изгубија неспоредливо мал број жртви, одошто на некој друг сектор во борбите со фашистичките вооружени сили во завршната фаза од Војната. Предисторијата на тие содејствија на двете армии укажува на фактот кои се потврдија во жестоките антифашистички борби од почетокот на војната.

Маршал Тито тајно го напушти Вис и со авион отиде во Москва ноќта меѓу 18. и 19. септември 1944 година. Другарот „Валтер“ со Сталин разговараше за координацијата на операциите на тлото на Југославија и за политичката страна на овие операции. Пред тоа, Тито разговараше и со другиот водач на коалицијата — Черчил. Тоа беше единствен случај водачот „на најголемата партизанска армада во историјата“, пишуваеше во странскиот печат за НОВЈ, да разговара со водачите на коалицијата. Во војната тоа му успеа само на генералот Шарл Де Гол, водачот на „Слободна Франција“. Во московските разговори беше утврдено дека единиците на Црвената армија треба да поминат по граничните предели на Југославија спрема Унгарија и да се повлечат по завршувањето на операцијата. На ослободените територии според договорот, требаше да функционира власта на народноослободителните одбори. Со овој чин СССР практично ја призна нова Југославија, иако беше склучен договор меѓу Советската врховна команда и Маршал Тито, како врховен командант на НОВЈ и претседател на НКОЈ, заобиколувајќи ја Југословенската влада во бегалство. Беше тоа, иако при крајот на војната, де факто признавање на НКОЈ.

По враќањето од Москва, Тито во Крајова разговараше со претставниците на Отечествениот фронт, по нивна иницијатива (Добре Терпешов и други). Тогаш е склучен Крајовскиот договор, кој предвидуваше бугарската армија да земе учество во ослободувањето на делови од Југославија. Стануваше збор за армијата на Отечествено-фронтовска Бугарија, но главно со старите старешини; армијата која војуваше под непосредна команда на Штабот 3. на Украинскиот фронт. Тито со тоа излегуваше во пресрет на внатрешното зацврстување на односите во Бугарија и помагаше во нејзината меѓународна рехабилитација. Како што е кознато Бугарија учествуваше во војната против САД и Велика Британија, од нејзината територија беа нападнати Југославија и Грција во април 1941., а делови од Македонија и две српски околии (широтската и врањската) беа окупирани и анектирани со одлуките на бугарското Собрание. Првиот окупаторски корпус на генералот Асен Николов ја реализира окупационата функција во Србија, како најдоверлив сојузник на Германците до август 1944. Бугарската окупаторска управа беше проширена скоро до Белград. Улогата на бугарската армија не беше од големо значење во борбите за ослободување на Југославија, затоа некои историчари ова трето доаѓање на Бугарите на тлото на Југославија во XX век, со право го нарекуваат „жален факт“.

Со масовната експропријација на правна основа (Одлука на претседателството на АВНОЈ од ноември 1944.) југословенската Револуција почнува да ги реализира револуционерните промени во сферата на општествено-економските односи. Всушност револуцијата поминува на социјален колосек. АВНОЈ, преку своето претседателство и НКОЈ, народната привремена влада до формирањето на Единствената влада ДФЈ (Привремена влада на ДФЈ) ги носи главните функции на власта. Програмата на КПЈ во таа фаза се изразува преку програмата на Народниот фронт, усвоен во август 1945. Со стекнувањето на меѓународното признание во старата форма на специфичен начин беа легализирани многу важни придобивки од југословенската револуција. Намесништвото (Регентството) беше само декоративен орган во потполна сенка на НКОЈ и АВНОЈ, односно на неговото Претседателство. Дури и пополнувањето на револуционерната скупштина со пратеници од Стојадиновиќевата скупштина врз основата на препораките од Кримската конференција, не можеше да го запре темпото на победоносната револуција. Кримската препорака беше еден вид мешање во работите на младата југословенска Револуција, која, и по крај тоа, имаше сила да го одбие тоа мешање со модификација

на препораките. Од друга страна дури и водачите на големите сојузнички сили, упатувајќи ја оваа „препорака“, беа принудени да ја прифатат реалноста на АВНОЈ како револуционер-на скупштина на народите на Југославија, зборувајќи за нејзино дополнување, а не за некое друго тело.*

*(Превел од српскохрватски јазик
Коста Пеев)*

Branko PETRANOVIĆ.

AVNOY AND OTHER POLITICAL ORGANS OF MOVEMENT AND
RESISTANCE IN EUROPE BETWEEN 1939 AND 1945
(Comparative Survey)

S u m m a r y

The political bodies and organs that were formed during the Second World War in the struggle against fascism differ from AVNOY. They differ according to the historical circumstance they were established: formation abroad instead of within the country; mostly by governments in exile or as a compromise variant of emigrant groups with the forces of internal resistance; as political organs with inconsistent political programmes, formed by strong support from abroad; in the kind of international treaties and other similar features.

The author offers a comparative survey of AVNOY with the other political organs of movement and resistance in Europe during the period between 1939 and 1945.